

„A magyar főváros meg van alapítva”

Források Budapest múltjából

Rövid időn belül második kötetével jelentkezik a Fővárosi Levéltár Budapest 100. évfordulójára készülő kiadványsorozata. *H. Kohut Mária* szerkesztésében Budapest fejlődésének egyik legdinamikusabb szakaszára a város egyesítésétől a Tanácsköztársaság bukásáig terjedő időszakra vonatkozóan tesznek közzé a város életét sokoldalúan átfogó és tükröző anyagokat. E közel fél évszázad során alakult ki a modern Budapest, vált ténylegesen gazdasági, kulturális, politikai és adminisztratív értelemben egyaránt az ország fővárosává. A kötet ezt a folyamatot nem csupán a levéltárak mélyén talált dokumentumokkal, nemcsak a Budapest életét tükröző, részben már nyomtatott jelentésekből vett részletek közlésével kívánja bemutatni, hanem a város fejlődésére vonatkozó gazdag statisztikai anyagokkal is.

Az 1873-ban még alig 300 000 lakost számláló Budapest lélekszámban az első világháború éveiben eléri és túlhaladja az egymilliót és az európai városok ranglistáján a 17. helyről a 8. helyre kerül. Míg 1869-ben 9351 épület volt a fővárosban, addig 1910-ben már 18 045. Mintegy 12 ezer új ház épült (3000 régít lebontottak) és ez 4 évtized alatt több mint 150 ezer új lakást jelentett. (Budapestben a ma is használatos lakások közel 40 százaléka épült ebben az időszakban.) Legismertebb középületeink, kulturális intézményeink, többségükben szintén e korszak fejlődésének gyümölcsei, mint ahogy a közvilágítást, a csatornahálózatot, a villamosközlekedést szintén ekkor teremtették meg.

Egészében elmondhatjuk — és ezt a kötet nemcsak adatokkal, de érdekes iratokkal is jellemzi — ekkor formálódott a mai Budapest városképének magja. A gondos szerkesztés igen sokoldalú dokumentumanyaggal mutatja be ezt a folyamatot. Iratokat közül a város rendezésével megbízott szervek tevékenységéről — a Fővárosi Közmunka Tanácsának jelentése számos mai utcánév eredetét is feltárja — beadványokat tesz közzé, melyek az Operaház építésével kapcsolatos versenytárgyalásokhoz kapcsolódnak, Pest két legfontosabb útja, a Sugárút (Népköztársaság útja) és a Nagykörút építési költségeit, közlétesz a lakosság köréből származó beadványokat. Értékes dokumentum például Budapest első 23 telefonelőfizetőjének névsora. Heylesen válogatott a szerkesztő, midőn a főváros fejlődésének arnyoldalt is bemutatja, nem utolsósorban a megdöbbentő lakásviákosokra utaló adatok közzétételével.

Budapest lakosságának gyors növekedését az a nagyarányú kapitalista fejlődés tette szükségessé, mely ebben az időszakban az

országban végbement, s jelentős részben éppen Budapestre koncentrálódott. 1869-ben alig több mint 150 000 embert tekintettek aktív keresőnek a főváros lakosai közül, 1910-ben már közel 500 000 volt a számuk. A szaporulatnak több mint fele a gyorsan növekvő iparban nyert elhelyezést, további 100 000 ember pedig a kereskedelemben és a közlekedésben. 1910-ben 35 000 kisipari vállalat és közel 1300 gár üzemelt Budapesten.

Sokoldalúan mutatja be a kötet a kialakuló munkásosztály életkörülményeit, gazdasági és politikai harcait. Fellelhetők a dokumentumok között egyszerű munkások beadványai, sztrájkharccokról, munka- és bérvizonyokról készült feljegyzések, memorandumok, Frankel Leó levele a rendőr főkapitányhoz, melyben népgyűlésen elhangzó beszédének témájáról ír, különösen értékes.

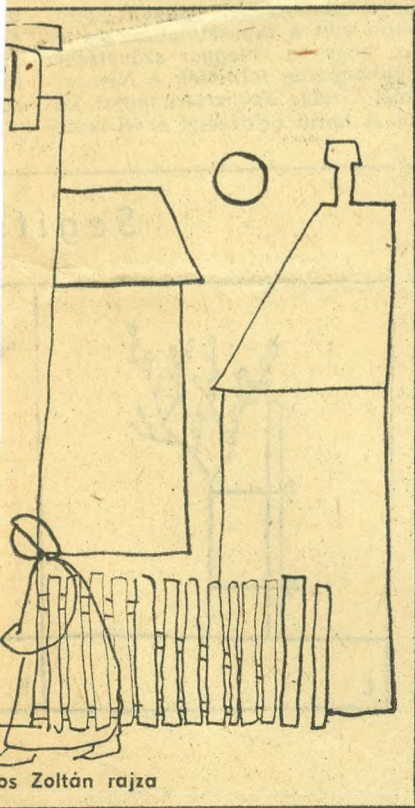
Külön fejezet tartalmazza az iskola- és művelődésügyre vonatkozó dokumentumokat. A főváros liberális vezetősége, melynek tevékenységét a főváros iránti szeretet, liberális és polgári demokratikus eszmék hatottak át, nemcsak a város építéséért tett sokat, de az iskola- és művelődésügy terén is maradandót alkotott. Nem csupán a viszonylag korszerű iskolahálózat kiépítését emelném ki, de azt a tényt is, hogy míg vidéken az iskolákban az egyház és a konzervativizmus uralta a tanítást, addig Pesten radikális és szocialista pedagógusok és tudósok befolyása és tevékenysége is érvényesült. Ebben a korszakban pedig a tanulók száma 44 000-ről 150 ezerre, a tanszemélyzeti létszám pedig 1000-ról 7000-re emelkedett. Hadd emeljük ki a dokumentumok közül *Heltai Jenő beadványát*, melyben a Népszínház igazgatói tisztjére pályázik, *Ady Endre írását*, a főváros szépirodalmi díjának elnyeréséért, *Krúdy Gyula szép leírását* Bárczy István polgármester iskolapolitikájáról, *Szabó Ervin* előterjesztését a Fővárosi Könyvtár nyilvános könyvtárrá szervezése ügyében.

A kötet második és harmadik részének dokumentumai részben elútnak a korábbi részeketől. A háború vérvizataros éveit mutatják be, majd a forradalmakat, melyekben Budapestnek, s mindezekelőtt a munkásosztálynak volt oroszlánrésze. A háború alatti időszakból elsősorban a közgyűlési vitákat szeretném kiemelni, melyek utalnak arra, hogy a korábbi elismerésre méltó városfejlődés — részben a kapitalizmus immanens belső ellentmondásai, részben az ország egészében uralkodó elmaradott hatalmi, s politikai struktúra folytán — új konfliktusokat teremtett. A fejlettebb és liberálisabb főváros és az elmaradottabb falu ellentétét a kormány és a főváros vezetésének nézeteltéréseit, a polgári demokrácia teljesebbé tételét követelő kispolgárság, s a vagyoni előjogait megőrizni kívánó gazdag polgárság szembekerülését és mindenekelőtt a politikai és gazdasági jogait követelő, a liberalizmuson túllépő szocialista munkásság fellépését tükrözik ezek az iratok.

A Tanácsköztársaság időszakára vonatkozó részekben elsősorban a kerületi tanácsok tevékenységéről szóló dokumentumok adnak újat történelmi irodalmunknak. (Érthetetlen viszont, hogy ezt a részt miért terhelték a jeleikben és forrásértékben a kötet egészétől elütő irodalmi szemelvényekkel.)

Hasznosan egészíti ki végül a könyvet az a kronológia, mely fővárosunk máig is ismert, és jellegzetes építményeinek alapítási évszámaival ismét felidézti, mily nagy jelentőségű volt Budapest fejlődésében a kötet által felleltek fél évszázad. Kossuth 1833-ban a fővárosról intézett levelében „Hazánk büszkeségének” nevezte Budapestet és nagy örömmel jelezte „a magyar főváros meg van alapítva”. Ezt a hazánk történetében nagy jelentőségű folyamatot ábrázolja a Fővárosi Levéltár színvonalas kiadványa, melynek áttanulmányozása, történetiszemléleti tanulságokkal is szolgál.

Ránki György

kos Zoltán rajza